
Ігор Лильо,

к. і. н., доц. (Львівський національний
університет ім. І. Франка, Україна)

ДИПЛОМАТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКІВ У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI-XVII ст.

Питання присутності грецьких іммігрантів на дипломатичній та військовій службі Речі Посполитої не мало свого висвітлення в науковій літературі. Тим часом, частина активних грецьків на різні способи були залучені до політико-дипломатичного суперництва котре розгорталось в цьому регіоні Європи у XV-XVII ст. Правителі Туреччини, Молдавії, Речі Посполитої чи Московської держави не оминали нагоди використати таланти окремих з них у своїх інтересах¹. Після падіння Константинополя в 1453 р. вже як бездержавний народ розділений кордонами між різними країнами, греки намагались знайти позитивні моменти у становищі в котрому вони опинились. Водночас, дехто з них отримував від такої ситуації ще й політичну та матеріальну вигоду.

Попри поширений в Речі Посполитій стереотип щодо греків як виключно вдалих та “хитрих” торгівців*, греки довший час могли розраховувати на співчуття та певний кредит довіри з боку українського населення та влади². Певний час їм вдавалось утримувати баланс між статусом “православних схизматиків” та перманентних союзників в боротьбі проти турок. Польська контррозвідка за нагоди розглядала греків як елемент котрий міг бути корисним для неї в умовах постійного напруження що спостерігалось у польсько-турецьких відносинах у XVI-XVII ст. І. Ходиніцький у своїй “Хроніці Львова” згадує, що під час походу турецько-козацької армії у 1672–74 рр. двоє греків втекли з козацько-турецького табору, і з вдячності за наданий їм у Львові

¹ Маємо приклади коли грецькі купці як піддані Туреччини чи Венеції активно залучались владою цих та інших країн в якості інформаторів чи передачі конфіденційної інформації (Cicanci O. Médecins Grecs participant a la vie politique et culturelle des pays roumains aux XVIIe et XVIIIe siècles // *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Αθήνα*. Vol. 10. P. 47.

² Гудзяк Б. Православні мандрівники XVI ст. *Мара Мунді. Збірник на пошану проф. Я. Дашкевича*. Львів, 1996. С. 212; Його ж. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Переклад *М. Габлевич*, за ред. *О. Турія*. Львів: Інститут історії церкви Львівської Богословської Академії, 2000. С. 192.

* Подібні стереотипи, що вказували на складнощі співіснування місцевого молдавського населення та греків, оформились навіть в народних приказках і протривали впродовж кількох століть. Одна з них говорить: “Кожен грек пройшов кризу решето і сито, воду та землю.” (Мохов Н.А. Аспекти соціальної психології феодалних сословий Молдавіи (отношение к на-

притулок надали цінну інформацію про озброєння та загальний стан ворожого війська. Один з них, на допиті ще й розповів про становище турецької армії під Бучачем³.

Якщо в економічній площині діяльність греків всіяко заохочувалася, то тільки-но питання торкалося віросповідання чи найменших натяків на тісніший контакт підданих Речі Посполитої з Константинопольським патріархом чи іншими православними центрами Сходу⁴, як до прикордонних старост на Україні з королівського двору одразу надходили розпорядження посилити контроль за підозрілими особами грецького походження що перетинали кордон⁵. Наприкінці XVI ст. серед польської політичної еліти активно ширились чутки, що частина греків-прочан та купців ймовірно є шпигунами Туреччини. В 1594 р. київський митрополит Михайло Рогоза у листі до коронного гетьмана Яна Замойського частково навіть погоджувався з такими підозрами⁶. Такі ж думки висловлювались і щодо українців, котрі чинили спроби отримати священничі свячення в Молдавії. Король Сигізмунд I в листі до львівського архієпископа Іоанна Вільчка недвозначно вказував, що вони "... докладно обговорюють серед наших ворогів стан справ і справи королівства та розповідають [ім] про становище в королівстві"⁷.

Яскравим прикладом справедливості таких підозр є історія Александрійського та Константинопольського патріарха Кирила Лукаріса (1572 – 1637/1638 (?), Босфор). Своїми одночасними контактами з поляками та Московською державою він викликав занепокоєння у султана Мюрада IV⁸. Для польської влади, перемовини патріарха з московитами в справі відновлення православної структури Церкви на території Речі Посполитої також виглядали як ворожа діяльності на користь Москви⁹. Водночас, султан не оминав нагоди вирішити свої плани і через Кирила втягнути Московську державу у війну проти Речі Посполитої. У підсумку, К. Лукаріса таки звинуватили у зраді інтересів Порту. За

³ Chodyncki I. Historia stołeczno królestwa Galicji i Lodomerji miasta Lwowa. Lwów. Wyd. G. Gromera, 1865. S. 195.

⁴ У 1593 р. до Львова прибули греки з о. Крит з листом до братства від Олександрійського патріарха Мелетія (Срібний Ф. Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XVI до першої половини XVII ст. *Записки НТШ*. Т. 108. Львів, 1912. С. 6.

⁵ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. (далі - AGZ). T. X. Lwów, 1884. Nr. 2691. S. 173.

⁶ Documenta Unionis Berestensis eiusque actorum (1590–1600). *Analecta Ordinisi Sancti Basilii Magni*. Romae, 1970. Ser. 2; Sec. 3. Nr. 18. P. 36.

⁷ 2 Квітня 1511 р. в листі польського короля Сигізмунда I до львівського архієпископа Іоанна Вільчка вказувалось про заборону висв'ячувати руських кліриків в сан священника в Молдавії та інших країнах, окрім Польщі (Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в трех томах. Т. 1 (1408-1632). Москва, 1965. Док. 29. С. 91.

⁸ Походячи з "венеційських" греків К. Лукаріс отримав якісну освіту, мав численні контакти і з протестантами. Наслідки його перебування на території України все ще залишається предметом дискусії для істориків Церкви (Любашенко В. Кирилл Лукарис и протестантизм. Опыт межцерковного диалога. Москва, 2001. С. 12).

⁹ Миронович А. Деятельность иерусалимского патриарха Феофана III в Речи Посполитой. *Каптеревские чтения*. Сборник статей. Вып. 7. Москва, 2009. С. 118.

наказом великого візира Байрам-паші, паріарха К. Лукарися було задушено а тіло захоронене у морі.

Інший промовистий приклад участі найвищих грецьких церковних ієрархів в зовнішній політиці Речі Посполитої — візит до країни в 1589 р. константинопольського патріарха Єремії II Траноса (бл. 1530-1595). Незадовго після перетину кордону відбулась його зустріч з канцлером Яном Замойським, котрий запросив патріарха до своєї резиденції у м. Замостя¹⁰. Значне логістичне сприяння та супровід в організації подорожі патріарха по території Речі Посполитої поміж іншими надавали впливові греки на кшталт Константина Корнякта. Широкі знайомства останнього в Туреччині, Молдавії, Речі Посполитій та особисті контакти з такими людьми як Мілетій Пігас чи Єремія Могила, значно спрощували патріархові встановлення важливих контактів з місцевими впливовими людьми¹¹. Перекладачем на переговорах в Речі Посполитій був грек з колишнього оточення молдавського воєводи Янкула. Після страти воєводи цей його слуга залишився у Львові, вивчив мову, а згодом перебрався до Замостя де отримав громадянство¹².

Усі згадані вище випадки належали до видимої активності греків у дипломатичній політиці Речі Посполитої. Натомість багато різноманітних дій залишалось в тіні. Як правило, їх виконували люди, головним заняттям котрих була купецька справа. Щоправда, їх одразу треба розділити на осіб, котрі дійсно працювали в якості дипломатичних кур'єрів та тих, котрі попри подібні послуги намагались отримати з цього особисту вигоду.

Присутність купців в різноманітних релігійних місіях була звичною справою. В охоронній грамоті виданій для безпечного транзитного проїзду російських купців Тимофія Коробейникова, Івана Мисеніна та *Юрія Грека* з Московії через територію Речі Посполитої вони згадуються як посланці від Великого князя московського до Константинопольського патріарха¹³. У 1561 р. Йосафат, митрополит Еврипоса й Кизікоса, їхав до Москви з патріаршим визнанням коронації царя, і, водночас віз із собою через територію Речі Посполитої цілу низку дипломатичних документів від султана. Серед його оточення були і торговці, котрі принагідно полагоджували свої справи. В листі до єпископа Кирила Лукарися львівські братчики згадують про його друга та водночас довірену особу купця Яніса Сімотіса¹⁴.

¹⁰ Візитові передувало звернення Патріарха до єпископа Арсенія Елласонського, котрий отримав його 11 (1) травня 1589 р. Разом з іншими впливовими греками Речі Посполитої він готував цю зустріч (*Гудзяк Б.* Царгородський Патріарх Єремія II, утворення Московського патріархату та церковні реформи в українсько-білоруських землях кінця 80-х років XVI ст. *Записки НТШ.* Т.238. Праці історико-філософської секції. Львів, 1999. С. 12.

¹¹ Pippidi, Andrei *Hommes et idées du Sud Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980. P. 130.

¹² Archiwum Jana Zamojskiego. T. IV. (1585–1588). Wyd. K. Lepszy. Kraków, 1948. Dok. 1361. S. 286.

¹³ AGZ. T. X. S. 143.

¹⁴ о. Борковский А. Первый визит экзарха Кирилла Лукарися в Киевскую метрополию (1595-1597). *Каптеревские чтения.* Сборник статей. Вып. 7. Москва, 2009. С. 135.

Купці повсяк час були зручним засобом для здобуття важливої та регулярної інформації про стан справ на території сусідніх держав. На вершині такої професійної піраміди в Туреччині були купці султанського двору¹⁵. XVI ст. поміж переважаючих в їх середовищі турок та вірмен з'явилися і греки. Через спеціальний правовий статус, вони результативно представляли у Речі Посполитій та Московській державі фінансові інтереси султанів¹⁶.

У XVI ст. на ринку Речі Посполитої таким представником працював грек Андрій Халкокондиліс. Він був одним з перших султанських купців, котрого в 1515 р. у Речі Посполитій було звільнено від сплати усіх мит¹⁷. Очевидно перший його візит був вдалим, бо в 1531 р. Сулейман знову вислав його для закупівлі хутра¹⁸. Для реалізації поставлених завдань канцелярія султанського двору забезпечувала А. Халкокондиліса значними фінансовими ресурсами котрі могли перевищувати суму у 40 000 зл.¹⁹ Н. Йоргу задує, що молдавський господар Петро Рареш за потреби також таємно користувався послугами цього ж купця в період особливого загострення стосунків між Молдавією та Річчю Посполитою. Щоправда, коли про це дізнався король Сигізмунд I Старий, він змусив торговця заплатити повний податок з товарів, котрі були раніше переправлені в Молдавію²⁰.

А. Халкокондиліс був внуком Андрія Халкокондиліса, котрий з кількома іншими греками свого часу отримав монополію на вибирання мита в усіх портах від Константинополя до Смірни²¹. Активний та харизматичний грек залишив по собі в Речі Посполитої чимало документів у вигляді листів та рекомендацій, скерованих від турецького двору на ім'я польського короля та державних достойників. Значна їх частина зберігається в турецькому відділі Головного архіву давніх актів у Варшаві²². На початку 1550-х рр. на прохання султана А. Халкокондиліс

¹⁵ Zakrzewska-Dubasowa M. Ormianie zamojscy i ich rola w handlu ze Wshodem. Lublin, 1965. S. 102; Гудзяк Б. Православні. С. 219.

¹⁶ Про правові та почасти політичні аспекти діяльності таких купців варто звертатись до ґрунтовної розвідки: Veinstein G. Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique. *Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants*. Vol. 35. Nr. 4. Octobre-Décembre. 1994. P. 713–738.

¹⁷ Dziubiński A. Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI – XVIII w. Wrocław, 1998. S. 50; Veinstein G. Marchands ottomans en Pologne-Lituanie et en Moscovie sous le règne de Soliman le Magnifique. *Cahiers du monde russe: Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants*. Vol. 35. Nr. 4. Octobre-Décembre. 1994. P. 716.

¹⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі — AGAD, Warszawa) Archiwum Krulewskie: Dział Turecki. Teczka 26. Nr. 56; Teczka 27. Nr. 60.

¹⁹ Veinstein G. Marchands ottomans en Pologne-Lituanie. P. 718.

²⁰ Iorga N. Relațiile comerciale ale teritor noastere cu Lembergul. Registre si documente din Archivele orasului Lemberg. Bucuresti, 1900. P. 33.

²¹ Dziubiński A. Na szlakach Orientu. S. 91.

²² AGAD. Archiwum Krulewskie: Dział Turecki. Teczka 26, nr. 56. Teczka 27, nr. 60. Teczka 36, nr. 80. Teczka 37, nr. 82. Teczka 63, nr. 137. Teczka 64, nr. 140. Teczka 88, nr. 186. Teczka 90, nr. 189. Teczka 98, nr. 203. Teczka 126, nr. 245. Teczka 155, nr. 296. Про нього також: Mańkowski T. Orient w polskiej kulturze. S. 102.

контактував і з московським царем²³. З другої половини XVI ст. серед привілейованих торгівців-дипломатів зустрічаємо ім'я Андреа Сіверо (*Andrea Sivero*), котрий подорожував через польську територію до Москви в 1575-1578 рр²⁴.

Інший цікавий приклад грека, що здійснив кар'єру на турецькій дипломатичній службі — львівський купець грецького походження Константин Вевеллі. В якийсь момент, він з'явився у Волощині на посаді митника над східними товарами. Є опосередковані відомості, що головною причиною котра штовхнула його на зміну заняття було значна обтяженість отриманими раніше кредитами²⁵. Вже перебуваючи в князівстві на адміністративній роботі він досягнув певних успіхів, активно долучився до інтриг та змов в боротьбі за молдавський трон²⁶. В 1622 р. його ім'я, вже як чиновника на турецькій дипломатичній службі, зустрічаємо під час провадження польсько-турецьких переговорів після битви під Хотином²⁷. За свою дипломатичну роботу він отримав 5000 талярів²⁸. Сучасники тих подій та польські історики давали йому оцінку як дуже підступної особи. Особливо це помітно в текстах, що описують активності як перекладача та посередника під час посольства Кшиштофа Збараського до столиці Османської Порти²⁹. Попри все, того ж року, К. Вевеллі знов повернувся до Львова. Цього разу вже в статусі післанця султана Мустафи I (1617-1618 і 1622 -1623 рр.). Львівські архіви зберегли нам назву його офіційного титулу: *Illustris et Magnificus Dominus Constantinus Vevelli Magni Turcarum Imperatoris Nuncius ad Sirenissimum Sigismundum Tercium Poloniae Regem Internuncius*³⁰. Це посольство викликало у міщан значний неспокій. Ніхто не був певний, якими можуть бути “бажання” колишнього громадянина Львова, котрий досконало знав місто, його сильні і слабкі сторони. Однак, попри

²³ А. Халкокондиліс належав до знаного візантійського роду. Його родичем був візантійський історик Лаонік Халкокондиліс (1423/30 – 1490), який у своєму описі падіння Візантійської імперії включив розлогі відступи про східних слов'ян. Його ж родичем був Димітріос Халкокондиліс (1424–1511) знаний графік (Гудзяк Б. Православні. С. 219; Oxford Dictionary of Byzantium: 13 vols. / Ed. Alexander Kazdan. New York, Oxford, 1991. Vol. 1. P. 407.

²⁴ Dziubiński A. Na szlakach Orientu. S.93.

²⁵ Luca C. Venetian Merchants in the Lower Danube Area and their role in the development of the international exchanges in the Seventeenth Century. *Český časopis historický*. Ročník 119. Praha, 2011. P. 305–306.

²⁶ Ibid. S. 182.

²⁷ “Baptysta (sic!) Konstanty Wewelli Włoch czy Wołoch, rodem z Kandyi; po prawdzie jednak niebył ani Wołochem ani Grekiem, przyznawał się do religii katolickiej; mówiono jednak o nim, że tą religie “symuluje” i że we Wołoszech” “grecką trszyma”. Z natury przebiegły. A przy tym płaszczący się, pośredniczył w akcji pokojowej dość dwóznacznie, i przez to obudził nawet podejrzenie, że jest szpiegiem tureckim, który w charakterze posła ma się przypatrzeć gotowości polskiej (Potocki W. Wojna Chocimska Poemat Epiczny w 10 częściach w skruceniu z wstępem i objaśnieniami przez E. Bączalskiego. Lwów, 1898. S. 105).

²⁸ Ibid. S. 106.

²⁹ Niemcewicz J.U. Poselstwo Xcia Zbaraskiego do Turek. *Zbiór pamiętników o dawnej Polsce*. T. 2. Warszawa, 1822. S. 300–340; Dzieje Józefa Szumskiego. *Dzieje Polski*. Serya 2. T. 3.– Kraków, 1894. S. 252–253; Dziubiński A. Na szlakach Orientu. S. 97.

³⁰ ЦДІАУ у Львові. Ф. 52. Оп.2. Спр. 37. Арк. 20.

побоювання, найбільше його негатив відчули лише окремі торговці з Руської дільниці.

К. Вевеллі попри виконання службових справ подав до львівської Ради скаргу на українців братів Красовських (Стрілецьких), з котрих раніше провадив спільні справи. Він звинуватив їх у неповерненні боргів та невдалому управлінні маєтком його торгового партнера грецького купця на ім'я Теофіл Пачо. Це начебто завдало йому значних збитків та зменшило статки Т. Пачо на 10000 зл.³¹. Весь цей процес є надзвичайно докладно занотований у міській актовій книзі і в майбутньому його аналіз міг би бути дуже корисним для істориків як чудовий приклад безправ'я у Речі Посполитій в епоху Нового часу³².

Зваживши на особисті “прохання” короля в цій справі, львівська влада не хотіла мати з чиновником султана жодних ускладнень, і тому без вагань наказала купцям виплатити заборгованість³³.

Попри те, що К. Вевеллі мав харизму фартового гравця, доля і йому чинила різноманітні фіглі. Через два роки після тріумфального візиту до Львова все його майно, що на той час перебувало на складі Г. Лангиша, було конфісковане через програу ним судову справу з родиною магната С. Конєцпольського. Вони звинуватили К. Вевеллі у тому, що отримавши гроші на викуп їх родича з турецької неволі, він не виконав обіцянки, а кошти привласнив³⁴.

Жоден з грецьких іммігрантів Речі Посполитої попри надані послуги не отримав значного статусу при польському королівському дворі. Греки перебували на нижчому чи середньому кар'єрному щаблі і були задіяні переважно на допоміжних посадах — як довірені особи послів, перекладачі чи ситуативні дипкур'єри.

Польська шляхта віддавала належне знанням та вмінню цих людей, але водночас не бажала допускати до свого оточення представників нижчого стану і тим більше некатолицького віросповідання³⁵. На цьому тлі, позитивним винятком був хіба львівський грек Ян (Іоан, Іван) Мазаракі. В 1659 р. за рекомендацією гетьмана Івана Виговського польський король Ян II Казимир Ваза надав йому шляхетський титул за участь у дипломатичних переговорах, спрямованих на “заспокоєння України” та підписання Гадяцької угоди³⁶. Вже наступний король

³¹ Там само. Арк. 1783, 1843, 1947. Батьком Теофіла Пачо (? – 1619) був купець східними товарами на ім'я Яній Пачо котрий походив родом з міста Ретімно і торгував у Львові мальвазією в 1560-1588 рр. Про нього знаємо, що він був представником (фактором) Михайла Корнякта, а після смерті останнього працював з Константином Корняктом (Iorgu N. Relațiile comerciale ale teritor noastere cu Lembergul. P. 41; Pippidi, Andrei Hommes et idées du Sud Est européen. P. 129; Dziubiński A. Na zlakach Orientu. S. 96). Після смерті спадок померлого було пораховано на суму 65732 зл. (*Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie. S. 319*).

³² ЦДІАУ у Львові. Ф. 52. Оп.2. Спр. 37. Арк. 20–21, 36–50.

³³ Там само. Арк. 36-50; *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie. S. 187*.

³⁴ ЦДІАУ у Львові. Ф. 52. Оп.2. Спр. 39 (1624 р.)

³⁵ *Wójcik Z. Z dziejów organizacji dyplomacji polskiej w drugiej połowie XVII wieku. Polska służba dyplomatyczna XVI—XVII wieku. Warszawa, 1966. S. 365.*

³⁶ Польський генеалог С. Уруський характеризує Яна помилково подає його як “... українського козака” (*Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. T. 13. Warszawa, 1916. S. 277*).

— Ян III Собеський вислав його до Персії у складі місії, яка мала домовитись про можливу спільну війну двох країн проти Туреччини³⁷. Купець також встиг попрацювати у делегації польського посольства до Кримського ханства³⁸.

Подібною в цьому контексті була і доля іншого львівського грека — Юрія Папари. Як посланець гетьмана Івана Виговського, він був залучений до перемовин з поляками і 8 жовтня 1658 р. прибув до м. Торунь у табір короля Яна II Казимира, щоб передати документи та переказати на словах “деяку конфіденційну інформацію”³⁹. У червні 1692 р. під час зустрічі у Львові з російським резидентом у Речі Посполитій Б. М. Михайловим, Юрій висловив стурбованість з приводу утисків у місті українців та від імені братчиків попросив у московського уряду протекції та захисту⁴⁰.

До позитивних прикладів активного залучення греків до польської дипломатичної роботи зараховуємо інформацію про грека на ім'я Андрій, котрий був перекладачем у гетьмана Станіслава Конецпольського та водночас навчав турецькій мові та іншим вмінням його дітей⁴¹.

Помітними були греки котрі в різні періоди часу котрі в перемовинах з Річчю Посполитою служили інтересам козацької дипломатії. Львівський грек Теодор Томкевич у 1658 – 59 рр. був таємним агентом гетьмана Івана Виговського і виконував різноманітні конфіденційні дипломатичні завдання⁴².

Грек Данило котрий фігурує в численних документах і спогадах сучасників як “Д. Калаугер”, “Д. Олівеберг”, “Оліберг де Грекані”, “Ієромонах з Атен”, о. Данило Афіньський, “Данило Атенієзіс”, прибув до Речі Посполитої з делегацією антиохійського патріарха Макарія. З червня 1654 р. ця ж особа перебувала на дипломатичній службі у гетьмана Богдана Хмельницького. 8 червня 1654 р. йому доручили очолити козацьке посольство до шведської королеви Христини I (*Drottning Kristina*)⁴³. За дорученням гетьмана він представив їй план антипольської коаліції і балтійсько-чорноморського союзу проти Османської імперії. В 1655 р. він брав участь в поході козацького війська в західно-українські землі⁴⁴. В тому ж році на перемовинах з львівськими

³⁷ Ibidem. S. 277.

³⁸ Oswald B. Skarbelat w ustroju szlachetstwa polskiego. Kraków, 1911. S. 173.

³⁹ Polski Słownik Biograficzny. (далі — PSB) Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. T. 25/1. Zesz. 104. 1980. S. 157.

⁴⁰ Ковальський М. П. Політичні зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в другій половині XVII ст. *Питання історії СРСР*. Вип. 6. Львів, 1957. С. 142.

⁴¹ Опарина Т. А. Ротмистр Юрий Трапезундский: заметки к биографии. *Вторые чтения памяти профессора Николая Федоровича Коптерева* (Москва, 28-29 октября 2004 г.) Москва, 2004. С. 62.

⁴² Українська загальна енциклопедія. Книга знання. У 3-х томах. Під редакцією І. Рачковського. Львів – Станіслав – Коломия, 1934. С. 299.

⁴³ Степанков В. Шведський вектор у зовнішній політиці Богдана Великого: формування, укладення Кам'янецької угоди та її провал (1649-1655 рр.). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. Вип. 4. Київ, 2015. С. 79–82.

⁴⁴ Довідник з історії України За ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ, 2001. С. 177; Федорук Я. Тран-

радниками, в посольстві Богдана Хмельницького був присутній інший дипломат на ім'я Яній Гречин — "...дуже досвідчений чоловік (*multae experientiae*) який кільканадцять років тому мирив під Аджакком московського царя з Оттоманією, та й тепер готував цю нещасливу лігу між Москвою та козаками"⁴⁵.

Поміж греків, котрі були задіяні у дипломатичних стосунках, траплялись політичні шахраї. Окремі з них, задля досягнення особистих цілей послуговувався підробленими рекомендаціями. Найчастіше це були листи від патріархів, котрі виготовляли на замовлення місцевих релігійних діячів⁴⁶. Центром виробництва таких документів у XVII ст. була неспокійна Молдавія⁴⁷.

Через ці та інші дипломатичні таланти, поляки, турки і московити мали всі реальні підстави підозрювати, багатьох з греків у службі на користь тієї чи іншої іноземної розвідки⁴⁸. Не дивно, що навіть у стосунках з найповажнішими представниками православної Церкви всі вони були дуже обережними⁴⁹.

Дуже цікавим є питання співпраці окремих представників грецької діаспори Речі Посполитої з агентами Посольського приказу Москви. Рівень інфільтрації московської агентурної мережі у Речі Посполитій XVI-XVII ст. залишається все ще не до кінця відомим*. Проте, вже опубліковані відомості з цього питання, свідчать, що окремі з львівських греків впродовж багатьох років охоче працювали на Московську державу⁵⁰. Під час підготовки підписання Андрусівського перемир'я

сильванське князівство у 1656 р.: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 18. Т. 21. Київ, 2013. С. 226; Ченцова В.Г. Даниил Калагуер /Даниил Грек /Даниил Оливеберг: неизвестные страницы биографии политического агента эпохи Богдана Хмельницкого. *Средневековая личность в письменных и археологических источниках: Московская Русь, Российская империя и их соседи*: материалы науч. конф. Институт РАН. Институт российской истории РАН. Москва, 2016. С. 215–219.

⁴⁵ Зубрицький Д. Хроніка. С. 318; Федорук Я. Османська імперія у відносинах з Україною та Річчю Посполитою у 1655 році. *Хроніка 2000. Україна-Туреччина*. Кн. 1. Український культурологічний альманах. Київ, 2014. Вип. 1 (95). С. 253–300; Довідник з історії України За ред. І. Підкови, Р. Шуста. Київ, 2001 р. С. 177.

⁴⁶ Такими вважають грамоти, що були виконані на замовлення львівського єпископа Гедона Балабана приїжджими грецькими кліриками (Флоря Б.М. Східні патріархи і західно-руська церква. *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 47; Monumenta Confraternitatis Staurupigianaе Leopoliensis: y 2-x т. Ed. Wladimirus Milkowicz. Т. 1. Leopoli, 1895–1896. Nr CCLVIII.

⁴⁷ Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Львів, 2001. С.113.

⁴⁸ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторстве (далі — АЮЗР). Т. 12. 1904. № 131. С. 418 – 422.

⁴⁹ Гудзяк Б. Православні. С. 219.

* Документи котрі можуть пролити більше світла на це питання зберігаються у Москві в фонді № 79 РГАДА (Российский государственный архив древних актов).

⁵⁰ Шустова Ю.Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586-1788): Источниковедческое исследование. *Рукописные памятники Древней Руси*. Москва, 2009. С. 438–452; Ковальский Н.П. Деятельность русской дипломатии в 70-90 гг. XVII века по отношению к украинским землям в составе Речи Посполитой. *Из истории местного края*. Днепропетровск, 1968. С. 162-165.

російська делегація активно використовувала інформацію отриману від членів Ставропігійського братства. Їх консультантом та інформатором був згаданий грек Юрій Папара. В розмові з резидентом у Речі Посполитій — Борисом Михайловичем, яка відбулась 16 червня 1692 г., він хвалився своїми давніми зв'язками з московським двором ще від часів правління Великого князя Олексія Михайловича (1629-1676)⁵¹. За його твердженням, тоді він перебував у тісній „співпраці” з московським боярином Артемоном Сергійовичем Матвеевим*. Ю. Папара наголошував, що не в останню чергу завдяки його старанням за умовами підписаного Андрусівського перемир'я місто Київ залишається поза межами польського впливу. Хоча, як нам видається ці похвальби були радше його намаганням видати бажане за дійсне⁵².

Водночас помітно, що московити високо цінували інформацію, котра виходила зі Львова. Звіт консула Бориса Михайлова про розмову з Ю. Папарою про окремі аспекти московсько-польських відносин був виконаний спеціальним тайнописом. На думку Ю. Шустової, це вказує на високу довіру до інформатора та намагання захистити його від можливих дій польської контррозвідки⁵³. Такі послуги надавались греками не лише на ідейній основі. Ю. Папара отримував за них цілком реальні кошти⁵⁴. Московська агентура також провадила активні фінансові справи і з Ставропігійським братством як громадською інституцією. В 1692 р. Б. Михайлов взяв кредит на 500 зл. під закупівлю книг з братської друкарні, а в 1693 р. позичив у братства 1400 зл. та водночас подарував церкві Успіння Пресвятої Богородиці фелон ціною у 35 зл.⁵⁵

Подібні контакти з Москвою мав і рідний брат Ю. Папари — Кіріяк⁵⁶.

⁵¹ Подібні контакти дуже вдало використовувала в пропагандистських цілях радянська влада подаючи це як приклад “одвічного прагнення” всіх православних мешканців до Львова до воз'єднання з Росією (Історія Львова в документах і матеріалах. Док. № 71. С. 89).

* Артемон Матвеев був одним з найталановитіших московських дипломатів. До нього сходились численні повідомлення від закордонних агентів. У Посольському приказі він керував Малоросійським напрямком, багато доклався до перемовин з Б. Хмельницьким та був в числі московського посольства у Переяславі у 1654 р. За успіхи в справі приєднання України, в 1671 р. очолив Посольський приказ. Був вбитий під час стрілецького повстання 1682 р. як прихильник юного царя Петра I.

⁵² Про це також: Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. С. 376–377; Капраль М. Національні громади міста Львова XVI-XVIII ст. (Соціально-правові взаємини) Львів, 2003. С. 139.

⁵³ Шустова Ю.Э. Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788). С. 440; Богатырев А.В. Новые свидетельства о смерти Каменецкого кастеляна Павла Потоцкого. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. № 59–62. Москва, 2015. С. 79. (Интернетресурс: http://www.drevnyaya.ru/vyp/2015_2/part_6.pdf)

⁵⁴ Шамин С. М. Известия греческих информаторов о действиях Османской империи и ее союзников в Речи Посполитой в 1672-1673 гг. (По материалам фонда 155 РГФДА). *Каптеревские чтения*. Сборник статей. №. 7. Москва, 2009. С. 206.

⁵⁵ Исаевич Я. Братства та їх роль. С. 122.

⁵⁶ Бантыш-Каменский Н. Н. Реестры по греческим делам Московского Архива Коллегии иностранных дел Российской государственной архив древних актов. Фонд 52. Оп.1. *Россия и христианский Восток*. Вып. 2. Отв. редактор Б. Л. Фонкич. Москва, 2001. С. 186.

Інші члени Ставропігійського братства Кіріак Ісарович⁵⁷, Петро Афендик, українець Стефан Красовский також перманентно залучались до такої дипломатичної роботи. За різних обставин та в різний час вони були перекладачами для польського уряду, інформаторами чи консультантами для московських дипломатів у Речі Посполитій⁵⁸.

К. Ісарович активно допомагав іншому московському резидентові у Варшаві — боярину Василю Тяпкіну (1673-1677)⁵⁹. Цей дипломат мешкав у місті в липні-грудні 1675 р. В його листах до Москви зазначено, що Кіріак “...многие сеймовые письма приносил и изо Львова вести к нему присылал и по письму его, резидентову, и Посольского приказу переводчика Семена Лаврецкого он, Кирьяк книгу Павла Потоцкого (“*Moschovia sive brevis narratio de moribus magnae Russorum monarchiae*”. Dantisci, 1670.) с великим трудом и большим накладом купил и к Москве вывез. Да он же... Василю Тяпкину деньги взаймы давал и всякое вспоможенье чинил”⁶⁰ Сам В. Тяпкін через цей та інші канали звязку регулярно отримував з Речі Посполитої різноманітну інформацію, зокрема — про просування та локацію турецьких та польських військ⁶¹. Така “співпраця” з московитами аж ніяк не перешкоджала Кіріякові виконати містію спеціального посланця від польського короля до гетьмана Івана Мазепи (1639-1709). У своїх спогадах він відзначав, що останній прийняв їх посольство дуже прихильно та посадив поруч з собою під час бенкету⁶².

Ще одним активним інформатором був Петро Афендик. Б. Михайлов дуже цінував спілкування з цією людиною та якість інформації котру він отримував у справі щодо діяльності єпископа Й. Шумлянського. В своєму черговому листі в Посольський приказ, Б. Михайлов не забув повідомити як про важливу подію про день смерті П. Афендика⁶³.

Не має сумніву, що висловлюючи турботу перед польським урядом про стан православного населення в Речі Посполитій, Москва спекулювала на цьому питанні і таким чином намагалась чинити тиск та

⁵⁷ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С.О. Павленко. К., 2007. С. 651–652.

⁵⁸ Шустова Ю. Э. Посольские книги как источник по истории введения греко-католической унии на украинских землях в составе Речи Посполитой в 70–90-х годах XVII века. *Источниковедение: поиски и находки*: Сб. науч. трудов. Вып.1. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2000. С. 110-120.

⁵⁹ В. Тяпкін про К. Ісаровича: “...верен человек есть и был в разумных поступках” (Історія Львова. Короткий нарис. Львів, 1956. С. 43).

⁶⁰ В бесіді з В. Тяпкіним Юрій Папара повідомив, що “... в те де годы им всем, в православии будучим, была спокойность великая и принуждения ко унии ни от кого не было. И во всем русских людей поляки почитали и ничем обидеть не смели, опасаясь царского величества на себя гневу. А как учинен Вечный мир, и на Москве езувитом веру свою распространять позволено, то де от того часу уж ни во что обернули и возстало на церкви Божии гонение великое и больши 700 церквей во унию обратили. А ныне де и последнюю Львовскую епископию нудят во унию ж. А хвалятца поляки, что их веру и на Москве будто лутче любят нежели свою рускую, и во всяких поступках ни в чем не слушают и за скота почитают.” (Шустова Ю.Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства. С. 441).

⁶¹ Ісаевич Я. Братства та їх роль... С. 120.

⁶² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. С. 652.

⁶³ Шустова Ю.Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства. С. 450.

впливати на політику Речі Посполитої*. Чи ж варто дивуватись посиленню напруження котре зростало зі сторони поляків не лише в стосунку до греків, але переносилась на православних українців котрих вони також зараховували до не вповні лояльних підданих? З плином часу, Москва втратила своїх інформаторів в братстві⁶⁴. Процеси пришвидчились з моменту прийняття братством унії та юридичного перепідпорядкування Ватиканові. Частина таких родів як Афендики взагалі обрали для себе рішення виїхати зі Львова та перейти у російське підданство.

Зібрані нами епізоди дозволяють ствердно говорити, що попри незначну кількість греків на дипломатичних та військових посадах в Речі Посполитій та опір котрий їм чинила польська політична еліта, окремі з них змогли досягти помітних успіхів та залишити слід у історії міжнародної політики Східно-Європейського регіону.

* Не маючи можливості просунути свої інтереси в Середземномор'ї та на Балканах військовим шляхом, московські резиденти під гаслами захисту православної віри та надання пригніченим єдиновірцям допомоги, у XVI-XVII ст. активно вербували агентів безпосередньо на місці серед венеційських греків (Ястребов А.О. Венецианские греки на русской службе в конце XVII–начале XVIII. *Клио*. № 7 (115) июнь. Санкт-Петербург, 2016. С. 98–110.

⁶⁴ У 1700 р. російський представник І. Нікітін інформував свій уряд про зустріч з членами Ставропігійського братства, але в цьому документі греки вже не згадувались (Історія Львова в документах і матеріалах. Док. № 72. С. 89–90).

Ігор Лильо. ДИПЛОМАТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКІВ У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI-XVII ст.

Розглянуто активність греків на дипломатичній та військовій службі Речі Посполитої, Козацької держави, Туреччини, Московської держави в XVI-XVII ст. Показано методи та шляхи використання їх фахових навичок та знань розвідувальними товариствами цих країн.

Основне завдання нашої розвідки — вперше наголосити на важливості окремих грецьких іммігрантів, котрі за умов бездержавності грецького народу намагались впливати на ситуацію в регіоні. Особливий інтерес становить тема шпигунської діяльності греків, що були членами Львівського Ставропігійського братства на користь Московської держави.

Через представлення портретів окремих осіб грецького походження показано загальну атмосферу що панувала на окресленій території.

Ключові слова: Львів, Річ Посполита, купці, греки, війна, дипломатична служба, Вевелі, Папара.

Ihor Lylo. DIPLOMATIC AND MILITARY ACTIVITIES OF THE GREEK IMMIGRANTS IN THE FOREIGN POLICY OF POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH IN 16-17 CENTURY.

The focus of our research is an activity of the Greeks immigrants as a part of the diplomatic and military service of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Ottoman, and *Muscovy* in the 16-17 c. The methods and ways of using their professional skills and knowledge by the intelligence communities of these countries are shown. The main task of our research is to emphasize for the first time the importance of certain Greek immigrants, who, in the conditions of the statelessness of the Greek people, tried to influence the situation in the region. Particular interest is the theme of the spy activities of the some of Greeks who were a members of the Lviv Stavropigian Brotherhood in favor of the *Muscovy* against Poland. Through the representation of portraits of individuals of Greek immigrants, the general atmosphere prevailing in the territory of East and Central Europe.

Key words: Lviv, merchants, diplomatic and military Activities, Greek, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ottoman, *Muscovy*, *Vevelli*, *Papara*.